

A romániai magyarság 1996-ig

Történelmi háttér

Az 1920-ban megkötött trianoni békeszerződés értelmében Magyarország keleti területeit, a történelmi Erdélyt, a Körösök vidékét (az úgynevezett Partiumot), Máramarost és a Bánság területét, összesen 103093 km²-t Romániához csatoltak. Ennek a területnek az elcsatoláskor 5276476 lakosa volt, ebből 1704851 magyar és 559824 német.¹ A Magyarországtól Romániához csatolt egész területet, amely jóval meghaladja az egykori történelmi Erdély területét, a mai területi viszonyoknak megfelelően szokták tágabb értelemben Erdélynek tekinteni. E területen él a romániai magyarság túlnyomó része, amely Románia legjelentősebb kisebbségét alkotja. A magyar lakosság a honfoglaláskor és az azt követő időszakban (IX-XI. század) telepedett meg Erdély területén, amely a középkorban a Magyar Királyság szerves része volt. A romániai magyar kisebbség őshonosnak tekinthető tehát Erdély területén. Buda 1541-ben történt elfoglalása után a romániai magyar kisebbség által lakott területen különálló állam jött létre: az Erdélyi Fejedelemség, amely elismerte ugyan a török szultán fennhatóságát, de jelentős külpolitikai mozgástérrel rendelkezett. A Fejedelemség államjogi alapját a három erdélyi „nemzet” (rend), a magyar nemesség, a székelyek és a szászok uniója, valamint a négy bevett vallás, a katolikus, a református, az evangélikus és az unitárius szabad vallásgyakorlata alkotta. Az Erdélyben élő döntő többségében jobbágyi állapotú román lakosság nem alkotott rendet és nem vehetett részt az államhatalom gyakorlásában. Vallását, az ortodoxiát az erdélyi állam megtűrtként kezelte, de nem üldözte. A terület multietnikus jellege ellenére is az Erdélyi Fejedelemség magyar jellegű állam volt és önmagát a Magyar Királyság utódjának tekintette. A XVII. század végén a terület a Habsburg Birodalom részévé vált. Erdély jogállását a birodalomban az I. Lipót császár által 1690-1691-ben kiadott Diploma Leopoldinum szabályozta, amely megőrizte különálló államjogi

státusát, a három nemzet unióján és a négy bevett vallás szabadsága alapján álló berendezkedését. 1848-ban az erdélyi országgyűlés ki mondta Erdély unióját Magyarországgal. Az 1848-49-es forradalom után a Habsburg kormányzat újra külön egységként kezelte Erdélyt, amely az 1867. évi osztrák-magyar kiegyezést követően vált a magyar állam szerves részévé.

Ekképp az 1867-1918 közötti időszakban a mai Romániához tartozó terület magyar lakossága az államalkotó többséghez tartozott és csak Erdély elcsatolása után került kisebbségi helyzetbe. Az I. világháború után a nagyhatalmak arra kényszerítették Romániát, hogy 1919-ben aláírja a Párizsban létrejött kisebbségi szerződést, amely kimondta, hogy minden román állampolgár faji, nyelvi vagy vallási különbség nélkül a törvény előtt egyenlő, előírta a szabad nyelvhasználatot és iskolák, valamint szociális intézmények alapításának jogát, vallási és tanügyi kérdésekben pedig a székely és szász községek helyi önkormányzatát.² Románia kormányai mindezek ellenére asszimilációs politikát folytattak a Romániában élő kisebbségekkel szemben és az etnikailag homogén egységes román nemzetállam megteremtésére törekedtek. Az 1923-ban elfogadott román alkotmány Romániát egységes és oszthatatlan nemzetállammá, a román nyelvet pedig egyetlen hivatalos nyelvvé nyilvánította, nem véve tekintetbe, hogy az ország lakosságának 30 %-át kisebbségek alkották. A magyar kisebbséget diszkriminatív rendelkezésekkel sújtották. Az 1921. évi földreformtörvény elsősorban a magyar nagy- és középbirtokosok, valamint a magyar közintézmények ellen irányult. A magyar egyházak birtokállományának 84,54 %-át, a székelyföldi közbirtokosságok legelőit, erdeit kisajátították, a székelyek számára fontos jövedelemforrást biztosító ásványvízforrásokat államosították.³ A román kormányzat a rendkívül erős magyar felekezeti iskolahálózat felbomlasztására törekedett, és az egyházak által fenntartott iskolákat magániskolákként kezelte. A magyar egyetemi oktatást megszüntette. A kisebbségek által lakott területeket kultúr-zónává nyilvánította, és oda magyarul nem tudó tanítókat és tanárokat helyezett. A közigazgatásban, az igazságszolgáltatásban a román nyelvet tette kötelezővé, a közhivatalnokokat és a pedagógusokat nyelvvizsgára kötelezte. A két világháború között a

magyar kisebbség érdekképviseleti szervezete az Országos Magyar Párt volt, amely részt vett valamennyi választáson és 1926-ban 14 képviselői és 12 szenátusi mandátumot szerzett.⁴ 1940 augusztusában Turnu Severinben magyar-román tárgyalások kezdődtek Erdély hovatartozásáról. 1940 augusztus 30-án német-olasz döntőbíráskodásként kihirdették Erdély megosztását Magyarország és Románia között.

Ennek értelmében Magyarország visszakapta Erdély északi részét, 43101 km²-t 1380507 magyar, 1029469 román és 44686 német lakossal. A Romániához tartozó dél-erdélyi és bánági területeken 363 206 főnyi magyar lakosság maradt.⁵ A II. világháború után Erdély újra Románia birtokába jutott, az 1947. évi párizsi békeszerződés pedig visszaállította a trianoni határokat. Ennek nyomán a Romániához csatolt terület magyar lakossága újra kisebbségi helyzetbe került. 1945-től kezdődően a román kormány viszonylag toleráns politikát folytatott a magyar kisebbséggel szemben. 1945-ben a kisebbségek jogait biztosító Nemzetiségi Statútumot fogadtak el, különálló iskolák formájában fennmaradt és újjáalakult a magyar oktatási rendszer, működött a kolozsvári magyar nyelvű Bolyai Egyetem, több színház, könyv- és lapkiadó. 1952-ben Erdély délkeleti magyar többségű területein megalakult a Magyar Autonóm Tartomány, ahol a magyar nyelv is hivatalos volt. A román kormányzat azonban rövidesen visszatért a hagyományos asszimilációs politikához. 1959-ben a Bolyai Egyetemet, 1968-ban a Magyar Autonóm Tartományt szüntették meg. Az 1968. évi közigazgatási törvény értelmében a megyék és a községek határait úgy állapították meg, hogy kompakt magyar településeket szakítottak el hagyományos központjaiktól, magyar lakosságú falvakat román lakosságúakkal vontak össze, a vegyes lakosságú vidékeken pedig mindenütt biztosították a román többséget. A magyar nyelvű feliratokat a Székelyföld kivételével eltávolították, a magyar iskolákat román nyelvűekkel egyesítették, jelentős részüket felszámolták, a magyar nyelvet a közéletből teljesen kiszorították. Ceaușescu diktatúrája idején meghirdették a nyílt homogenizációs politikát, amelynek célja az etnikailag homogén román nemzetállam megteremtése, a nemzeti kisebbségek erőszakos asszimilálása vagy elűldözése volt. Kidalgozták a falurombolási tervet, amelynek révén megkísérelték a

kisebbségek egyik utolsó mentsvárának, a falvaknak szétzúzását, a magyar és német etnikum története máig fennálló építészeti tükörképe, Erdély architekturális rendszerének lerombolását. A magyar kisebbség jogaiért folytatott harcában csak az 1989. évi fordulat teremtett új lehetőségeket.

Demográfia

A Romániához csatolt területeken az 1910. évi népszámlálás anyanyelvet tükröző adatai szerint 2829487 román (53,8 %), 1662699 magyar (31,6 %), 564697 német (10,8 %) és 201569 egyéb (3,8 %) nemzetiségű személy élt. A Romániához csatolt terület magyar lakosságának egy része, összesen 197035 fő 1918-1924 között Magyarországra költözött. Az 1930. évi népszámlálás szerint Romániában 12981000 román (71,9 %), 1426000 magyar (7,9 %), 745000 német (4,1 %), 728000 zsidó (4,0 %) és 217000 egyéb nemzetiségű állampolgár élt. Erdély 5548363 lakosából 1353276 volt magyar (24,4 %) és 543852 német (9,8 %). Az 1910. évi népszámlálás adataihoz viszonyítva a magyarok lélekszáma 236699-el csökkent. A csökkenés a Magyarországra való áttelepüléssel, az erdélyi magyar anyanyelvű zsidóságnak külön nemzetiséggé való nyilvánításával, és a görög-katolikus magyarok románokként történő összeírásával magyarázható. Ugyanakkor Erdélyben a magyar lakosság részaránya 31,6 %-ról 24,4 %-ra esett. Az 1977. évi népszámlálás 1713928 magyar nemzetiségű állampolgárt regisztrált, akik az ország összlakosságának 7,9 %-át tették ki. Az 1992. évi népszámlálás adatai szerint Románia összlakossága 22760449, ebből 1620119 magyar, 119436 pedig német. Erdély területén 7709944 lakosból 1598938 volt magyar. A magyarság abszolút száma 1977-től 1992-ig 93729-el, 5,2 %-al csökkent. Ha az 1956. évi népszámlálás utáni időszak valószínű természetes szaporodási rátáját tekintetbe vesszük, a magyar etnikum hozzávetőleges hiánya 200000. Tekintettel a román népszámlálások torzításaira, a romániai magyarság számát a magyar egyházak adatait is tekintetbe véve 2 millióra becsülik. A magyarság számának az utóbbi években történt csökkenése a Ceaușescu diktatúra elől Magyarországra és nyugati országokba (Svédország, Németország, Kanada, Amerikai Egyesült Államok, Ausztrália, Ausztria)

menekültek vagy áttelepülők növekvő számával magyarázható. 1980-1993 között 63114 romániai magyar vándorolt ki. Döntő többségük Magyarországon telepedett le. Az utóbbi évtizedek demográfiai mozgásai a magyar kisebbség számarányát Erdély területén 20,7 %-ra csökkentették. 1948 és 1989 között a tudatos románosítási politika eredményeként több százezer havasalföldi és moldvai román teleptettek Erdély területére. Ugyanakkor a nagy hagyományú német kisebbség néhány tízezer főnyire apadt. 1980 és 1993 között 237300 német hagyta el Romániát és települt át Németországba. Az erdélyi zsidóság Izraelbe való kivándorlása ugyancsak a magyar anyanyelvűek számát csökkentette. A zsidók lélekszáma az 1956. évi 43814-ről az 1992. évi 3182-re csökkent.⁶ A német kisebbség jelentéktelenné válásával a magyarság maradt az ország egyetlen olyan kisebbsége, amely jelentős demográfiai és politikai erőt képvisel.

Területi megoszlás

A romániai magyarság területi elhelyezkedése összetett képet mutat. Makrorégiók szerint 720276 magyar él a Székelyföldön, 307520 belső Erdély területén, 499640 a Partiumban és 71502 a Bánságban. Az 1992. évi népszámlálás 21261 magyart írt össze Románia Erdélyen kívüli területein. Külön színfoltját képezi a romániai magyarságnak a Moldvában élő csángó népcsoport, amelyet a román statisztikák nem ismernek el magyaroknak. Számuk kb. 80-100000-re tehető. A század elején a magyar lakosság három nagy földrajzi területen, a Székelyföldön, a magyar-román határ mentén, és a két területet etnikai hídként összekötő sávban, a Szilágyságban, Kalotaszegen, Kolozsvár környékén és az Aranyos vidékén élt meghatározó többségben. A határ menti sáv magyar többségét a román politika az I. világháború után román telepesfalvak létesítésével, a II. világháború után pedig románok nagyarányú betelepítésével igyekezett fellazítani. Döntően magyar többségű makrorégióknak napjainkban már csak a Székelyföld tekinthető, bár a románok számaránya itt is növekedett. Hargita megyében a lakosság 84,6 %-a, Kovászna megyében 75,2 %-a, Maros megyében 41,3 %-a magyar nemzetiségű. A határ menti Szatmár megyében ez az arány 35,0 %, Bihar megyében pedig 28,5 %. A két területet

összekötő Szilágy megyében 23,7 %, Kolozs megyében pedig 19,8 %. A partiumi magyarság összefüggő etnikai tömbje a magyar-román államhatár menti mintegy 40 km széles sávban Máramarossziget és Arad között az Alföld peremvárosaiban él. 1977-ben Bihar és Szatmár megye nyugati részén a magyarság aránya több mint 70 % volt. A magyar lakosság többi része, kb. fél millió lélek falusi nyelvszigeteken és városi szórványban él, egyes dél-erdélyi megyékben és a Bánságban erősen kisebbségben (4-10 %). E területeken a magyar etnikumúak számának csökkenése nem egyértelműen a pusztulás vagy beolvadás, hanem többnyire az elvándorlás miatt következik be. A református egyház szórványszolgálat a 200 lelken aluli közösségeket tekinti szórványnak. A királyhágó-melléki református egyházkerületben 300, az erdélyiben 500 szórvány létezik. Jellegetes szórványvidék a Mezőség, ahol 150 református és 4-5 katolikus magyar szórvány van.

A magyar lakosságra hagyományosan jellemző, hogy jelentős hányada koncentráldott a városokban és 1945 előtt a németekkel és a zsidókkal együtt a lakosság túlnyomó többségét alkotta. Ezért a homogenizációs politika elsősorban a városokat célozta meg. Egyes városokat úgynevezett zárt városokká nyilvánítottak (Kolozsvár, Marosvásárhely, Temesvár, Arad, Brassó), ahová csak románok települhettek be. Kolozsvár, Nagyvárad és Szatmárnémeti magyar többségűből román többségűvé vált. Napjainkra csak a Székelyföld városai maradtak magyar többségűek. A városokkal ellentétben, főként a Székelyföldön és a Partiumban a magyar falvak máig őrzik homogén magyar jellegüket. Az 1992. évi népszámlálás szerint a magyar lakosság 56,252 %-a (914070 fő) városokban, 43,748 %-a (710889 fő) falvakban él; 27,093 %-a (440275 fő) olyan településeken, ahol a magyarság számaránya 91-100 %, 29,002 %-a (471260 fő) olyan településeken, ahol a magyarság számaránya 51-90 %. A magyar lakosság 65,095 %-a (911517 fő) él tehát olyan helységeken, ahol abszolút többséget alkot, 43,903 %-a (713442 fő) él helyi kisebbségben, tehát olyan településeken, ahol részaránya 1-50 % között mozog. A falusi lakosság 79,046 %-a (561926 fő) él olyan falvakban, ahol számaránya 51-100 %, 20,954 %-a (148963 fő) pedig olyanokban, ahol számaránya 50 % alatt van. A városi magyarság 38,246 %-a (349591

fő) él olyan városokban, ahol számaránya 51-100 % és 61, 754 %-a (564479 fő) olyanokban, ahol számaránya 50 % alatt van. 10000-nél nagyobb lélekszámú magyar közösségek élnek a következő városokban: Marosvásárhely (83691 fő 51,1 %), Kolozsvár (74483 fő 22 %), Nagyvárada (73272 fő 33,1 %), Szatmárnémeti (53826 fő 40,8 %), Sepsiszentgyörgy (50866 fő 82,9 %), Székelyudvarhely (38926 fő 97,4 %), Csíkszereda (38204 fő 82,9 %), Temesvár (32024 fő 9,5 %), Brassó (31271 fő 9,6 %), Arad (29788 fő 15,6 %), Nagybánya (25746 fő 17,3 %), Kézdivásárhely (20964 fő 91,7 %), Gyergyószentmiklós (18938 fő 88,3 %), Nagykároly (13901 fő 52,8 %), Zilah (13544 fő 19,8 %), Nagyszalonta (12615 fő 61,5 %), Szászrégen (12378 fő 31,7 %), Szováta (10748 fő 89,0 %), Székelykeresztúr (10059 fő 94,6 %), Barót (10006 fő 96,2 %). A magyar nemzetiségű városi lakosság számarányának változásait, a II. világháború utáni jelentős csökkenését jól szemlélteti az alábbi táblázat, amely a hivatalos népszámlálások adatai alapján készült.

	1930			1941			1992		
	össz.	magyar	%	össz.	magyar	%	össz.	magyar	%
Kolozsvár	100844	47689	47,3	110959	96002	86,5	328008	74483	22,0
Nagyvárada	82687	42630	51,6	92942	85383	91,9	220848	73272	33,1
Szatmárnémeti	51495	21916	42,6	52011	48293	92,8	131859	53826	40,8
Marosvásárhely	38517	22387	58,2	44933	42187	93,2	163624	83691	51,1
Arad	77181	29978	38,8	86674	26798	30,9	190088	29788	15,6
Temesvár	91580	27652	30,2	110840	20090	18,1	334278	32024	9,5
Brassó	59232	23269	39,2	84557	15144	17,9	323835	31271	9,6

Az 1992. évi népszámlálás szerint az erdélyi városok lakosságának 75,66 %-a (3351001) fő román, 20,28 %-a (898387 fő) magyar, 1,60 %-a (71187 fő) német, 2,46 %-a (ebből 69145 cigány, 14068 szerb, 8158 szlovák, 6708 ukrán, 2568 zsidó, 2546 bulgár) egyéb nemzetiségű. A fenti adatokból következik, hogy romániai magyarság területi koncentrációja az asszimilációt célzó intézkedések ellenére is megmaradt, számaránya a román lakosság nagyarányú betelepítése következtében (a német és zsidó lakosság számarányával együtt) drámaian csak a városokban csökkent.⁷

Társadalomszerkezet

A II. világháború végéig a Romániához csatolt terület magyar népessége teljes rétegzettségű társadalmat alkotott, amely magába foglalta az arisztokráciát, a nagypolgárságot, a középrétegeket, munkásságot, parasztságot és más társadalmi csoportokat. A két világháború között Románia magántulajdonon alapuló gazdasági rendszere lehetővé tette e társadalmi szerkezet megőrzését. 1945 után a magántulajdon megszűnése, az államosítás és a kollektivizálás alapvetően megváltoztatta a romániai magyarság társadalmi és foglalkozási strukturáját. A romániai magyar társadalom mindinkább kétpólusúvá vált. Az arisztokrácia és a nagypolgárság eltűnt, a középrétegek lélekszáma pedig egyre csökkent. A magyar társadalom többségét az egyre inkább elszegényedő ipari és mezőgazdasági dolgozók alkották. A másik pólust az értelmiségi elit képezte, amely a II. világháborút követően teljes skálájú volt. 1956 után az értelmiségi kategóriában a magyarság részaránya folyamatosan csökkent. Ez nagyrészt a magyar nyelvű oktatás mind nagyobb mérvű korlátozásának következménye volt. A román homogenizációs politika tudatosan igyekezett a magyar értelmiség számát csökkenteni. Mivel a kivándorlók nagy számban az értelmiség soraiból kerültek ki, az utóbbi évek menekültáradata is csökkentette a magyar értelmiség létszámát. Tanárok, orvosok (lb. 2000), színészek (kb. 100), műszaki értelmiségiek nagy számban hagyták el Romániát.

Az 1989. évi fordulat új társadalmi jelenségeket hozott magával. Az 1990. évi földtörvény értelmében a parasztok 10 hektárt visszakaptak elvesztett földjeikből. Így egy többszázézes kis földtulajdonnal rendelkező réteg alakult ki, amely azonban nem rendelkezett a mezőgazdasági termeléshez szükséges felszereléssel sem megfelelő hitelfeltételekkel. Nagy, ugyanakkor ellenőrizhetetlen volt azoknak a száma, akik időszakosan Magyarországon dolgoztak. Magyar fiataloknak lehetőségük nyílt arra, hogy Magyarországon folytassák tanulmányaikat, de ezeknek csak kb. 20 %-a tért vissza Romániába. Egyes területeken, főleg a Székelyföldön magyar tulajdonban lévő kisvállalkozások alakultak. A román politikai erők, főként az Iliescu kormányzat idején,

arra törekedtek azonban, hogy a magyar kisebbséget kizárják a privatizációs folyamatból és hogy a gazdaságstratégiailag fontos területek vállalkozásait román tulajdonba juttassák. Így fennállott a veszélye annak, hogy mindaz, ami a II. világháború előtt magyarok magántulajdonában volt, románok magántulajdonába kerül.

Oktatás

1944-1945 fordulóján Észak-Erdélyben fejlett magyar iskolahálózat volt. 1947-ig Dél-Erdélyben is újjászervezték a magyar oktatást. 1947-ben 2071 magyar óvodában és elemi iskolában (I-IV. osztály) 4205 óvónő és tanító dolgozott. Ebből 1036 állami iskola és 754 egyházi volt. A középfokú oktatás 184 iskolát foglalt magába. Ebből 69 gimnázium (V-VIII. osztály) és 29 líceum (IX-XII.) osztály állami volt, 25 gimnáziumot, 35 líceumot és 8 más jellegű iskolát az egyházak tartottak fenn.⁸ 1948-ban Romániában 4 magyar főiskola illetve egyetem működött: a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem, a marosvásárhelyi Orvostudományi és Gyógyszerészeti Intézet, a kolozsvári Művészeti Főiskola és a kolozsvári Mezőgazdasági Intézet. 1948-ban államosították az iskolákat és ezzel a román állam teljhatalmat nyert az oktatásban. Néhány taktikai engedménytől eltekintve megkezdődött a magyar nyelvű oktatás fokozatos elszorvasztása. 1957-ben 1664 magyar iskola működött Romániában, 591-el kevesebb, mint 1947-ben. 1959-ben a kolozsvári Bolyai Egyetemet egyesítették a román egyetemmel és a magyar nyelvet a felsőfokú oktatásból fokozatosan kiszorították. Megszüntették az általános és középiskolák önállóságát és román iskolákkal egyesítették őket. 1971-ben 955 magyar nyelvű óvoda vagy óvodai tagozat működött 37000 gyermekkel, az 1337 általános iskolában vagy tagozaton 1755000 tanulót, a 91 líceumban pedig 21106 tanulót oktattak. 1973-tól azokban a helységekből, ahol a magyar tanulók létszáma az V. osztályban nem érte el a 25-ös létszámot, a felső tagozatos általános iskolákat megszüntették, viszont már 3 tanulóval is lehetett román nyelvű V. osztályt létesíteni. Ennek eredményeképpen a szórványvidékekről a magyar iskolák eltűntek. Ugyanakkor román tagozatokat létesítettek olyan magyar falvakban, amelyeknek román lakossága nem volt. 1978-ban az ország 180000

főiskolai hallgatója közül 7497 volt magyar azaz a hallgatók 4,14 %-a. A kolozsvári egyetemen már csak a magyar tanszéken lehetett magyarul tanulni, ahová a nyolcvanas évektől csak 7-8 hallgatót vettek fel. A marosvásárhelyi Orvostudományi Egyetemen minimálisra csökkenték a magyarul oktatott tantárgyak számát, a kolozsvári Művészeti Főiskolán a magyar nyelvű oktatást megszüntették, a marosvásárhelyi Színművészeti Főiskola I. évfolyamára pedig csak 1-3 hallgató számára biztosítottak helyet.⁹

Az 1989. évi fordulat után a magyar kisebbség legfontosabb követelése a II. világháború után kialakult magyar iskolahálózat helyreállítása volt. Bár egyes városokban sikerült helyreállítani néhány nagy múltú magyar középiskolát, a román nacionalista erők megakadályozták az egykor oly gazdag iskolahálózat helyreállítását, 1990 márciusában pedig pogromot szerveztek Marosvásárhelyen a Bolyai Farkas Líceum visszaállítását követelő magyar lakosság ellen. A romániai magyar oktatás ezután is romló tendenciát mutatott. 1993-94-ben 48182 magyar óvodás volt az országban, 1063-al kevesebb, mint az előző tanévben. Román óvodába járt 8237 gyermek. Az I-IV. osztályokban 61575 gyermek tanult, román osztályokban pedig 11045. Az V-VIII. osztályokba 63905 gyermek iratkozott be, 4248-al kevesebb, mint egy évvel előbb. Ezen a szinten román iskolában tanult 15603 gyermek, főleg a szórványvidéken. Míg Hargita és Kovászna megyében a magyar gyermekek 98%-a tanult anyanyelvén, Maros megyében 92, Szilágy megyében 90,9, addig Hunyad megyében 37,2, Szebenben 36, Temesben 24,4%. A középiskolai hálózat országos szinten 3,1%-al bővült, a magyar hálózat 6,6 %-al szűkült. A tanulók száma 30475 volt, 721 fővel kevesebb, mint az előző tanévben. 1990-91-ben 9916 tanuló iratkozott a magyar IX. osztályokba, 1993-94-ben már csak 7331. Az ipari líceumok részaránya országos szinten 30,1%, a magyaroké 17,4%. Összesítve az 1992-93-as tanévben 216917 magyar nemzetiségű tanuló oktatott az anyanyelvén, az 1993-94-es tanévben már csak 210000-et. Ezzel mintegy 60000 főre nőtt a román nyelven tanuló magyar gyermekeknek a száma. Románia lakosságának 7,1%-a magyar nemzetiségű, de a tanulóifjúságnak csak 4,9%-a tanul magyar nyelven. 1992-ben 8777 magyar diák, a hallgatók 4,5%-a tanult a romániai

egyetemen főként román nyelven. A kolozsvári egyesített Babeş-Bolyai Tudományegyetemen 1959-ben a tanárok 41,4%-a volt magyar, 1989-ben pedig csak 17,2%-a¹⁰ 1989 után egyes szakokon újra magyar nyelvű előadások indultak és a magyar diákok részére egy 300-as keretszámot biztosítottak. A román kormányzat azonban ellenállt minden olyan kísérletnek, amelynek célja az önálló kolozsvári magyar nyelvű Bolyai Egyetem helyreállítása volt. A román parlament 1995-ben olyan tanügyi törvényt fogadott el, amely az oktatást több területen csak román nyelven biztosította: az egészségügyi, jogi, műszaki, mezőgazdasági és kereskedelmi oktatási egységekben a képzést csak román nyelven írta elő; előírta, hogy a románok történelmét, Románia földrajzát és az állampolgári nevelést román nyelven kell tanítani. Az RMDSZ az alkotmányértő rendelkezések elhárítása érdekében módosító javaslatokat nyújtott be és csaknem 50000 aláírást gyűjtött össze javaslata támogatására.

Kultúra

A II. világháború után a romániai magyar kultúrának egy teljes tagozottságú kisebbségi társadalom igényeit kellett kielégítenie. Erdélyben számos magyar könyv-, lapkiadó és tudományos-népművelési feladatokat ellátó egyesület (Erdélyi Múzeum Egyesület, Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület) működött. A román kormányzat azonban a magyar művelődési élet korlátozására és megszüntetésére törekedett. A tudományos és művelődési egyesületeket megszüntették, vagyonukat és kulturális javaikat államosították, a könyv- és lapkiadást állami ellenőrzés alá vonták. A művelődési élet korlátozásában enyhülés 1969-70-ben következett be, amikor a nemzeti kisebbségek számára létrehozták a Kriterion Könyvkiadót. 1976-ban a kiadó 1 328 000 példányban adott ki könyvet. A szigorító intézkedések ellenére is megjelentetett néhány olyan irodalmi és tudományos jellegű munkát, amelyek a magyar kultúra egésze számára kivételes értéket képviselnek. Ezek sorába tartozik az úgynevezett Fehér Sorozat, amely erdélyi magyar történet- és emlékiratírók műveit tartalmazza, Szabó T. Attila Erdélyi magyar szótörténeti tárának első négy kötete, Nagy Kálmán Kalevala fordítása, Kallós Zoltán ballada-

gyűjteménye, Sütő András, Kányádi Sándor, Szilágyi Domokos és más erdélyi írók művei. Több napi- és hetilap, valamint folyóirat jelent meg (Utunk, A Hét, Igaz Szó, Művelődés, Korunk, Tanügyi Újság, Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények). A román kormányzat a kiadói tevékenységet gyors ütemben csökkentette. Olyan magyar írók, mint Kós Károly, Sütő András tilalmi listára kerültek, számos sorozatot (Népisme dolgozatok, Forrás, Fehér Könyvek) leállítottak. 1989-ben a magyar könyvek száma az előző évtized magyar nyelvű összkiadásának a 15 %-át sem tette ki. Több folyóirat (Könyvtári Szemle, Orvosi Szemle, Thália, Művelődés) megszűnt.¹¹ 1985-ben megszüntették a román televízió magyar és német nyelvű adásait és a vidéki rádióműsorokat. A színházi életet korlátoztak, a magyar színházak többségét román nyelvűekkel egyesítették.

Az 1989. évi fordulat új lehetőségeket nyitott a magyar kultúra számára. Újraindult számos időszaki kiadvány és újak jöttek létre. Több mint 150 magyar nyelvű időszaki kiadvány jelent meg. Ezek közül a legjelentősebbek: Romániai Magyar Szó, Bihari Napló, Szabadság, Kelet-Nyugat, Európai Idő, Helikon, Látó, Hitel, Korunk. Újjáalakult az Erdélyi Múzeum Egyesület, amely az erdélyi magyar tudományos élet legjelentősebb fórumává vált és újraindította kiadványait, az Erdélyi Múzeumot és az Erdélyi Tudományos Füzeteket. A Kriterion újraindíthatta félbemaradt sorozatait és számos új könyvkiadó alakult.

Erdélyben magyar színházak és színházi tagozatok működnek Kolozsváron, amely a magyar nyelvterület legrégebbi állandó színháza, Szatmárnémetiben, Nagyváradon, Marosvásárhelyen, Temesváron és Sepsiszentgyörgyön. Magyar opera működik Kolozsváron. A bukaresti televízió heti három órás, a bukaresti rádió heti 380 perces magyar nyelvű műsort sugárzott. A televíziós adások felét viszont 1992-ben a 2-es csatornára helyezték, amely a magyar-lakta területek nagy részén nem volt fogható. Regionális adások működtek Kolozsváron, Marosvásárhelyen, Temesváron, Csíkszeredában, Brassóban. A romániai magyar kisebbség életében jelentős szerepet játszott a Magyarországról közvetített Duna Televízió, amely Románia egész területén fogható. A magyar nyelvű könyvkiadók, az írott és elektronikus sajtó nagy

pénzügyi nehézségekkel küzdött. Működését alapítványok segítették és jelentős segítséget kapott Magyarországról is.

Egyházak

Romániában a vallásfelekezet etnikumhoz is kötött. Erdélyben a római-katolikus, református, unitárius és evangélikus felekezetekhez tartozó magyarok vallásukban is élesen elkülönülnek a görög-keleti (ortodox) románoktól. A római katolikus, református, unitárius és evangélikus egyházak független egyházi szervezettel rendelkeztek és magyar egyházaknak tekinthetők. Templomaikban az istentisztelet magyar nyelven folyik. Erdélyben egy római katolikus érsekség (Gyulafehérvár), három római katolikus (temesvári, nagyváradi, szatmári), két református (erdélyi, királyhágó-melléki) és egy-egy kolozsvári székhelyű unitárius és evangélikus püspökség van. (Az ugyancsak evangélikus szászok Nagyszeben székhellyel külön egyházat alkotnak). A román állam 1945 után az egyházakat a templomok falai közé szorította, papjaikat üldözte. Ennek ellenére az egyházak maradtak a magyar kisebbség viszonylag önálló intézményei. A legszívósabb ellenállást a diktatúrával szemben a katolikus egyház tanúsította, amely meg tudta őrizni belső önállóságát. Püspöke, a hosszú évekig börtönben tartott Márton Áron az ellenállás szimbólumává vált. Gyulafehérváron magyar oktatási nyelven katolikus, Kolozsváron protestáns teológiai intézet működött. A román kormányzat a lelkészképzést igyekezett megakadályozni és a teológiai hallgatók keretszámát csökkentette. 1977-ben a gyulafehérvári katolikus teológiának 40, 1986-ban 16, 1985-ben 25 hallgatója volt. 1989-ben az erdélyi református egyházkerületben 70 betöltetlen papi állást tartottak nyilván. A lelkészhiány oka a kolozsvári protestáns teológián bevezetett numerus clausus volt: 1945-1979 között évente 22-30 fős évfolyamok végeztek; ez a szám a nyolcvanas évek közepétől 8-9 főre zuhant. A katolikus egyháznak egyetlen időszaki kiadványa sem volt. A református egyház a Református Szemlé, az unitárius a Keresztény Magvetőt jelentette meg.¹²

Az 1992. évi népszámlálás szerint a romániai katolikusok száma 1114820. Ezek közül kb. 1 millió magyar nemzetiségű volt és magyar hitéletben részesült. A bukaresti és jászvásári (Iași) egyházmegyékben

még kb. 100000 katolikus magyar, nagyrészt moldvai csángó él. Ezeknek az egyházmegyéknek a nyelve román és magyar hívei nem részesülhetnek magyar hitéletben, sőt az egyházi életben használatos román nyelv az erőszakos románosítás leghatásosabb eszköze. A reformátusok száma Romániában 801557, az unitáriusoké pedig 76333. A két egyház nyelve magyar, hívei kizárólag magyarok. A népszámlálás 21160 evangélikus személyt írt össze, akik elsősorban a barcasági csángó magyar településeken élnek, ők képezvén az egyetlen kompaktan evangélikus magyar népcsoportot Erdélyben.¹³

Az 1989-ben bekövetkezett fordulat új lehetőségek reményét nyitotta meg az egyházak számára, amelyek arra törekednek, hogy újra betölthessék több évszázados szerepüket a magyar kisebbség életében. Valamennyi egyház kiadókat, nyomdákat működtetett. A katolikus egyház Keresztény Szó címmel hetilapot jelentetett meg. Az eddig üresen álló temesvári, nagyváradi, szatmári katolikus püspöki székeket betöltötték, a Szentszék pedig a magyar kisebbség iránti gesztusként érseki rangra emelte az 1009-ben alapított gyulafehérvári püspökséget. Az erdélyi történelmi egyházak püspöki székeit a temesvári római katolikus és a nagyszebeni evangélikus püspökségek kivételével, amelyekben a német kisebbséghez tartozó püspökök ültek, magyarok töltötték be. Az erdélyi magyar történelmi egyházak egyik legfontosabb követelése, hogy ingatlanaikat és intézményeiket visszaszerezzék.

Politikai élet

A II. világháború után a magyar kisebbség létrehozta politikai szervezeteit. 1944. október 6-án Brassóban megalakult a Romániai Magyar Népi Szövetség, amely valamennyi romániai magyar képviselőjeként kívánt fellépni. 1949-1951 között a román vezetés letartóztatta és elítélte a romániai magyarság politikai, kulturális és egyházi életének több vezetőjét. 1953-ban a Magyar Népi Szövetség, miután tevékenységét lehetetlenné tették, feloszlatta önmagát. A román állam nemzetiségpolitikáját a feszítés és lazítás taktikájának kettőssége jellemezte: az alapvetően kisebbségellenes asszimilációs politika mellett külső vagy belső fenyegetettség hatására olyan engedményeket tett, amelyek a kisebbség számára a fennmaradás illúzióját kelthették.

Nemzetközi politikai tényezők hatására 1968-ban létrehozták a Romániai Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsát, amelynek alapszabályzatát sohasem dolgozták ki és kizárólag tanácskozási joggal ruházták fel. Miután a Tanács egyes tagjai megkísérelték a magyarság sorsát érintő kérdéseket felvetni, 1971-1974 között a Tanácsot egyáltalán nem hívták össze, majd a magyar értelmiség prominens személyiségeit kizárták belőle és olyan kirakatszervvé alakították, amelynek semmiféle legitimitása nem volt. Az 1970-1980-as évek folyamán magyar szamizdat kiadványok jöttek létre (jellemzően ilyen román nyelvű kiadvány nem volt), az Ellenpontok című lap, a Kiáltó Szó című kiadvány és megalakult az illegális Erdélyi Magyar Hírügynökség, amely folyamatosan beszámolt a magyar kisebbséget ért sérelmekről.¹⁴ A magyar kisebbség jelentős szerepet játszott a romániai diktatúra ellen irányuló 1989. évi felkelés kiobbantásában. A szikra, amely 1989. decemberében lánggra lobbantotta a temesvári felkelést, Tőkés László temesvári magyar református lelkésznek a diktatúrával való nyílt szembefordulása volt. Az 1989. évi fordulat lehetővé tette a romániai magyarság számára, hogy még 1989. decemberében létrehozza saját a legitimitás erejével rendelkező érdekképviseleti szervét, a Romániai Magyar Demokrata Szövetséget, amely a romániai magyarság érdekvédelmi szövetségeként határozta meg magát. Az 1990. május 20-án tartott általános választásokon az RMDSZ önálló listával indult és 29 képviselőt, valamint 12 szenátort juttatott a román parlament két házába és az érvényes szavazatok 7,23 (képviseelőház) illetve 7,20 (szénátus) %-át szerezte meg. Ezzel az RMDSZ a román parlament második legerősebb frakcióját hozta létre. Az 1992. szeptemberében megtartott választásokon az RMDSZ az ellenzéki pártokat tömörítő Demokratikus Konvenció tagjaként, de önálló listával indult és megszerezte a képviselői szavazatok 7,92 %-át (811290 szavazat) és a szenátusi szavazatok 8,38 (831469 szavazat) %-át. A romániai magyarság érdekérvényesítési képességét jelzi, hogy az RMDSZ listáira leadott érvényes szavazatok az országosan érvényes szavazatok középátlányosát több mint 2 %-al múlják felül, ha azt a népszámlálási adatokban nyilvántartott romániai magyarok számához viszonyítjuk. Ennek eredményeképpen az RMDSZ 27 mandátumot szerzett a kép-

viselőházban és 12-t a szenátusban.¹⁵ Az 1996. évi novemberi választásokon az RMDSZ az ország negyedik legerősebb politikai erejeként került be a román parlamentbe. 25 mandátumot szerzett a képviselőházban (812628 szavazatot azaz 6,64 %) és 11-et a szenátusban (837760 szavazatot azaz 6,81 %). Ugyanakkor az RMDSZ önálló elnökjelöltet indított Frunda György személyében, aki a szavazatok 6,02 %-át (761411 szavazatot) szerezte meg és ezzel a 4. helyen végzett. A választások második fordulóján, amelynek tétje Románia elnökének személye volt, a magyar nemzetiségű választók az RMDSZ felhívásának megfelelően egyöntetűen az ellenzék jelöltjét, Emil Constantinescut támogatták. Ezt szemlélteti, hogy a döntően magyar többségű Hargita megyében Emil Constantinescu a szavazatok 91,59 %-át, Kovászna megyében 86,81 %-át, a jelentős magyar lakossággal rendelkező Szatmár megyében pedig 77,70 %-át szerezte meg. Az Emil Constantinescuro leadott szavazatok 11 %-a a magyar választóktól származott. Ezzel egyértelműen a magyar szavazók döntötték el, hogy ki lesz Románia elnöke.¹⁶

Az RMDSZ a magyar kisebbség számarányát megközelítő arányban képviseltette magát a helyhatósági testületekben. A magyar kisebbség a magyar többségű helységekben megszerezte a polgármesteri székeket is. Érdekérvényesítését a helyhatósági testületekben megnehezítette az, hogy a magyar lakosságnak csaknem a fele nem magyar többségű helységekben él. Érdekeinek érvényesítését akadályozta a romániai helyhatósági rendszer is, amely nem felelt meg az európai normáknak és nem terjesztette ki az önkormányzatok joghatóságát olyan területekre, mint az oktatás vagy egészségügy.

Az RMDSZ 1991. évi programja a romániai magyarságot az összmagyarság azaz a magyar nemzet szerves részének, állami kereteit tekintve Románia állampolgárai közösségéhez tartozónak, ez utóbbin belül pedig önmagát mint közösséget államalkotó tényezőnek, önálló politikai alánynak, s mint ilyen a többségi nemzet egyenjogú társának tekintette.¹⁷ A romániai magyarság követeléseit az RMDSZ 1993. november 18-án a nemzeti kisebbségekről és az autonóm közösségekről kiadott törvénytervezete tartalmazta. A törvénytervezet kimondta: bármely nemzeti kisebbség elidegeníthetetlen joga, hogy önmagát

autonóm közösségként határozza meg. Leszögezte, hogy a romániai magyarságnak joga van a belső önrendelkezéshez, amelynek a személyi autonómia, a helyi öngazgatási autonómia (sajátos státusú helyi önkormányzatok) és a helyi öngazgatási autonómiák társulási útján megalkotandó területi alapon működő regionális autonómia formájában kell megvalósulnia. A tervezet anyanyelvű nyelvhasználatot igényelt az oktatásban az óvodától az egyetemig, a közművelődésben, az igazságszolgáltatásban, az egészségügyi ellátásban, a közigazgatásban, a gazdasági és társadalmi életben. Hivatalos nyelvvé nyilvánította a nemzeti kisebbségek nyelvét mindazokban a közigazgatási egységekben, ahol a nemzeti kisebbséghez tartozó személyek többségben vannak, és kimondta, hogy a nemzeti kisebbségeknek joguk van arra, hogy anyanyelvükön tüntessék fel a helységneveket, utcák, intézmények és közületek nevét mindazokon a településeken, ahol a kisebbség a lakosság legalább 10 %-át alkotja. A törvénytervezet konkrét formában meghatározta a nemzeti kisebbségeket illető egyéni és közösségi jogokat. Zárrendelkezéseiben visszaigénylte a nemzeti kisebbségek intézményei számára mindazokat az ingatlanokat, műkincseket, könyvtárakat, levéltárakat és egyéb javakat, amelyeket 1945 után állami vagy szövetkezeti tulajdonba juttattak¹⁸

Az RMDSZ tevékenységét az 1996. évi választásokig rendkívül megnehezítette az, hogy ellenséges politikai környezetben működött. A legszélsőségesebb erőket is magába foglaló román kormánykoalíció nem fogadta el a magyar kisebbség és az őt képviselő RMDSZ igényeit. Az RMDSZ a szélsőséges román nacionalista pártok állandó támadásainak volt kitéve, amelyek a betiltását követelték.

Jogi helyzet

Az 1991. december 8-i népszavazás után életbe lépett román alkotmány a nemzeti kisebbségek számára biztosított jogokat a hagyományos román nemzetállam-koncepció keretébe illesztette, anélkül, hogy az így keletkezett ellentmondást valamiképp feloldta volna. Romániát szuverén, független, egységes és oszthatatlan nemzetállammá nyilvánította, rögzítette, hogy az állam alapja a román nép egysége és a román nyelvet nyilvánította Románia egyedüli hivatalos nyelvét. Az

alkotmány a nép, a nyelv és a terület egységének elvén, az etnoterritorialitás koncepcióján alapult. Korunk emberjogi felfogásának engedve megállapította, hogy Románia összes állampolgárainak közös és oszthatatlan hazája fajtól, nemzetiségtől, politikai hovatartozástól, vagyontól és származástól függetlenül. Elismerte és garantálta a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogát etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitásuk megtartásához, fejlesztéséhez és kifejezéséhez. Miután megállapította, hogy az oktatás minden fokon román nyelven folyik, garantálta a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogát anyanyelvük tanításához és ahhoz, hogy anyanyelvükön oktassák őket, majd hozzáfűzte, hogy e jogok gyakorlásának módozatait a törvény állapítja meg. Az alkotmány szerint az igazságszolgáltatás nyelve a román, a kisebbségekhez tartozó személyeknek azonban jogukban áll az ügyvitelről tolmács útján tudomást szerezni és tolmács útján beszélni. 6. cikkelye 2. bekezdésében előírja, hogy a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek identitásának megtartását, fejlesztését és kifejezését célzó állami védőintézkedéseknek a többi román állampolgárhoz viszonyítva meg kell felelniük az egyenlőség és a megkülönböztetéstől való mentesség elveinek. Végül az alkotmány leszögezte: Nem képezik felülvizsgálás tárgyát az alkotmánynak a román állam nemzeti, független egységes és oszthatatlan jellegére, a hivatalos nyelvre vonatkozó rendelkezései.

A román alkotmány nemzeti-kisebbségi vonatkozásairól megállapítható:

- a jogi alany kimondottan csak a „nemzeti kisebbséghez tartozó személy” és nem maga a kisebbség,
- nem tartalmazza a kollektív jogok és az autonómia fogalmát,
- nem biztosítja a nemzeti kisebbségek anyanyelvének használatát az igazságszolgáltatásban és a közigazgatásban,
- a nemzeti kisebbségekre vonatkozó cikkelyekben „a törvény feltételei között”, „a jogok gyakorlásának módozatait a törvény állapítja meg” kitételek találhatóak, amelyek adott esetben hatályon kívül helyezhetik az alkotmányban kinyilvánított jogok gyakorlását,
- 6. cikkelye 2. bekezdésében kizárja a pozitív diszkrimináció elvének érvényesítését és a legutóbbi a kisebbségek jogaira vonatkozó

nemzetközi jogeszközökkel ellentétben összeegyeztethetetlennek tekintti azt az egyenlőség elvével.

A román alkotmány által képviselt jogfelfogás és az RMDSZ kisebbségjogi törvénytervezetében megfogalmazott igények között feloldhatatlan ellentmondás feszült. A magyar kisebbség abból kiindulva, hogy Románia lakosságának 10,6 %-a nem román nemzetiségű nem fogadta el Románia nemzetállammá nyilvánítását és egyöntetűen az alkotmány ellen szavazott.

A román állam nem építette be jogrendjébe sem az 1918. évi Gyulafehérvári Nyilatkozat kisebbségekre vonatkozó cikkelyeit, sem az 1919. évi kisebbségi szerződést és a kisebbségekkel ellentétben, amelyek jogforrásként hivatkoztak rá, nem tekintette érvényesnek az 1945. évi Nemzetiségi Statútumot. A román politikai erők nagy része a magyar kisebbség által követelt jogokat kiváltságként, az autonómiára való törekvéseket pedig szeparatizmusként fogta fel.

A magyar-román alapszerződés kisebbségjogi vonatkozásai

A romániai magyar kisebbség jogainak biztosításában jelentős esemény a magyar-román alapszerződés, amelyet a két fél 1996. szeptember 16-án írt alá. A szerződést mindkét fél ratifikálta, tehát jogilag érvénybe lépett. A dokumentum a következő a romániai magyar és a magyarországi román kisebbség védelmére és jogaira vonatkozó fontosabb jogszabályokat tartalmazta:

- A Szerződő Felek elősegítik az országaik eltérő etnikai, vallási, kulturális és nyelvi eredetű állampolgárai közötti tolerancia és megértés légkörének kialakítását. Elítélik az idegengyűlöletet, a faji, etnikai és vallási alapú gyűlölet, diszkrimináció és előítéletek mindenfajta megnyilvánulását és hatékony intézkedéseket tesznek ezek bármilyen megnyilvánulásának megelőzésére.

- A nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeknek egyénileg vagy csoportjuk más tagjaival együtt gyakorolva joguk van etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitásuk szabad kifejezésére, megőrzésére és fejlesztésére.

- Ennek megfelelően joguk van saját oktatási, kulturális, vallási intézmények, szervezetek, egyesületek létrehozásához és fenntartásához.

- A Szerződő Felek tiszteletben tartják a romániai magyar és magyarországi román kisebbséghez tartozó személyek azon jogát, hogy anyanyelvüket szabadon használhassák a magánéletben és a nyilvánosság előtt, szóban és írásban egyaránt. Megteszik a szükséges intézkedéseket, hogy ezek a személyek anyanyelvüket megtanulhassák és megfelelő lehetőségük legyen ezen a nyelven képzésben részesülni az állami oktatás keretei között minden szinten és formában, szükségleteiknek megfelelően. A Szerződő Felek biztosítani fogják azokat a feltételeket, amelyek lehetővé teszik az anyanyelv használatát is a helyi közigazgatási és bírói hatóságokkal való kapcsolataikban, összhangban a belső jogszabályokkal és a két fél által aláírt nemzetközi kötelezettségekkel. E személyeknek joguk van arra, hogy vezetéki és keresztnévüket anyanyelvükön használhassák, és ezt hivatalosan is elfogadják ismerni. Azon területeken, ahol jelentős számban élnek az illető kisebbségekhez tartozó személyek, mindkét fél lehetővé teszi, hogy a kisebbségek nyelvén is kifüggesztésre kerüljenek a hagyományos helyi elnevezések, utcanevek és más a nyilvánosságnak szánt földrajzi feliratok.

- A Szerződő Felek tiszteletben tartják a nemzeti kisebbséghez tartozó személyek jogát arra, hogy anyanyelvükön hozzájussanak az információkhoz és az elektronikus és nyomtatott információ-hordozókhoz és saját médiumokat hozzanak létre.

- A Szerződő Felek biztosítani fogják a kisebbségekhez tartozó személyek számára a jogot, hogy egyénileg, vagy pártjaik vagy szervezeteik révén ténylegesen részt vegyenek a politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális életben és a központi és helyi közhatalmi és közigazgatási szervekbe beválasztott képviselőik révén az országos vagy helyi érdekű kérdések megoldásában.

- Mindkét Szerződő fél az ezen személyek nemzeti önazonossága védelmével és érvényesítésével kapcsolatos kérdésekre vonatkozó döntéshozatalban kikéri e személyek szervezeteinek, politikai pártjainak vagy szövetségeinek véleményét.

- A Szerződő felek tiszteletben tartják a nemzeti kisebbségek kulturális és történelmi örökségét és támogatják erőfeszítéseiket a

kisebbségi kultúrát és történelmet őrző műemlékek, emlékhelyek megőrzésére.

- A Szerződő Felek tiszteletben tartják, hogy a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeknek joguk van szabad kapcsolatot tartani egymással és a határokon túl más államok polgáraival, továbbá részt venni nemzeti és nemzetközi nem kormányzati szervezetek tevékenységében.

- A Szerződő Felek tartózkodni fognak a kisebbséghez tartozó személyek akaratuk elleni asszimilációját célzó politikától vagy gyakorlattól és védelmezni fogják ezen személyeket bármilyen cselekedetek szemben, ami ilyen asszimilációra irányul. Tartózkodnak továbbá az olyan intézkedésektől, amelyek a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek által lakott régiók lakosságának arányait megváltoztatnák.

A magyar-román alapszerződés ugyanakkor tartalmazza azoknak a nemzetközi kisebbségvédelmi dokumentumoknak a felsorolását, amelyeket a két fél jogi kötelezettségként alkalmaz. Ennek alapján Romániában jogilag kötelezőek a következő dokumentumok:

- Az Európa Tanácsnak a nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezménye (Románia parlamentje is ratifikálta),

- Az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet emberi dimenzióval foglalkozó koppenhágai találkozásának 1990. június 29-én kelt dokumentuma,

- Az Egyesült Nemzetek Közgyűlésének a nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól szóló, 1992. december 18-án kelt Nyilatkozata (47/135. számú határozat) (Románia parlamentje is ratifikálta),

- Az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 1201 (1993) számú ajánlása az Emberi Jogok Európai Egyezményéhez kapcsolódó, a nemzeti kisebbségek jogairól szóló kiegészítő jegyzőkönyvről. Ez utóbbi a következő hozzáfűzött lábjegyzet figyelembevételével érvényes: „A Szerződő Felek egyetértenek abban, hogy az 1201-es ajánlás nem hivatkozik a kollektív jogokra, és nem kötelezi a Feleket arra, hogy az említett személyek számára biztosítsák a jogot az etnikai alapú területi autonómia speciális státuszára.” Romániát egyébként az 1992. április 21-én aláírt német-román alapszerződés is arra kötelezi, hogy a

Koppenhágai Dokumentumot és egyéb a kisebbségek védelmére vonatkozó EBEÉ/EBESZ dokumentumot jogi érvennyel alkalmazzon.

A magyar-román alapszerződés pozitívumai (pl. az anyanyelvű oktatás minden szinten és formában, a kétnyelvű feliratok használatának kötelezettsége) ellenére sem biztosítja a kisebbségek jogainak kívánatos, a romániai magyar kisebbség által igényelt szintjét. A kisebbségi jogokat érintő fontosabb hiányosságai a következők:

- A kodifikált kisebbségi jogok alanya a román alkotmánynak megfelelően „a kisebbséghez tartozó személy” és nem maga a kisebbség.

- Az a megfogalmazása, hogy a nemzeti kisebbséghez tartozó személyek számára lehetővé teszi „az anyanyelv használatát is a közigazgatási és bírói hatóságokkal való kapcsolataikban” nem egyértelmű. Ennek alapján nem világos, hogy lebonyolítható-e egy büntetőjogi vagy polgári eljárás a kisebbség anyanyelvén. Hasonló esetekben a szokásos megfogalmazás „az anyanyelv használatának joga a közigazgatásban és a bírósági eljárásokban”.

- A többször beiktatott „összhangban a belső jogszabályokkal” megfogalmazás eleve alárendeli az alapszerződés jogszabályait a belső jogrendnek.

- Nem tartalmazza a pozitív diszkrimináció elvét, sőt a román alkotmány 6. cikkelyének megfelelően leszögezi, hogy a nemzeti kisebbséghez tartozó személyek „ugyanazokkal az állampolgári jogokkal és kötelezettségekkel rendelkeznek, mint azon ország többi állampolgára, amelyben élnek”. Megjegyzendő viszont, hogy a szerződésben felsorolt jogerőre emelt nemzetközi dokumentumok lehetővé teszik a pozitív diszkrimináció alkalmazását és azt az egyenlőség elvével összeegyeztethetőnek tekintik.

- A szerződés nem tartalmaz cikkelyt a romániai magyar kisebbség egyik legfontosabb követeléséről, a román kommunista állam által elkobzott egyházi és közösségi javak visszaadásáról.

- Az 1201-es ajánláshoz fűzött lábjegyzetnek a kollektív jogokra vonatkozó megfogalmazása megszorításként értelmezhető. A megfogalmazás ellentétben áll az 1201-es ajánlás 12. cikkelyével, amely megemlíti a kollektív jogokat és bár nem kodifikálja őket, alkalmazásuk lehetőségét fenntartja. Ugyanakkor ellentétben áll az emberi jogok

nemzetközi kodifikációjának tendenciáival, amely sohasem fogad el jogkorlátozásként értelmezhető cikkelyeket és az emberi jogok további bővítése előtt az utat minden esetben nyitva hagyja.

- Bár előírja a Szerződés alkalmazásából adódó kérdések megvitatása céljából kormányközi szakértői bizottság létrehozását, nem rendelkezik annak hatásköréről és összetételéről. Nem írja elő, hogy e bizottságnak az érintett nemzeti kisebbségek képviselői is tagjai lehetnek.

- Bár leszögezi a szerződő felek együttműködésének kötelezettségét a nemzeti kisebbségek védelme nemzetközi jogi kereteinek továbbfejlesztésében, nem gondoskodik a szerződésbe foglalt kötelezettségek végrehajtásának nemzetközi monitorizálásáról.

- A jogi kötelezettségként elfogadott nemzetközi kisebbségjogi dokumentumok között nem szerepel A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartája és a Közép-Európai Kezdeményezés (amelynek Románia is tagja) Kisebbségvédelmi Okmánya.

- A romániai magyarság legitim érdekképviselői szervezete, az RMDSZ véleményének kellő figyelembevétele nélkül készült. Az RMDSZ 1996. augusztus 16-án a szerződéstervezettel kapcsolatos állásfoglalásában kinyilvánította, hogy a kollektív jogok körének kiiktatását az 1201-es ajánlásból egyértelműen szűkítő jellegűnek tartja, nem látja kielégítőnek a nyelvhasználatra vonatkozó kitételeket, hiányolja az egyházi és közösségi javak visszaadására vonatkozó cikkelyt és kifogásolja a szerződés nemzetközi monitorizálásának megoldatlanságát.

Románia alkotmánya 20. cikkelye előírja, hogy „A Románia által az alapvető emberi jogokra vonatkozó részes félként aláírt paktumok és szerződések és a belföldi törvények közötti eltérések fennállása esetén a nemzetközi szabályozásokat kell elsőbbségben részesíteni”. Ennek értelmében a magyar-román alapszerződés mint nemzetközi szerződés előnyt élvez a belső jogszabályokkal szemben. Ennek következtében minden olyan belső jogszabályt, amely nem felel meg az alapszerződés előírásainak (pl. az Oktatásügyi Törvény) azzal összhangba kellett hozni. Az új román kormánykoalíció programjában kötelezettséget

vállalt arra, hogy a nemzetközi jogszabályokat jóhiszeműen alkalmazza és a belső törvényeket ezeknek megfelelően módosítja

Romániában, ahol a nemzeti kisebbségek a lakosságnak több mint 10 %-át teszik ki, szükség van a nemzeti kisebbségek jogait biztosító törvényre. Románia esetében ez a jogállamiságnak is kritériuma.

Identitás

A Romániában élő erdélyi magyarság identitástudata rendkívül erős. Az erdélyi magyar identitástudatnak olyan sajátos jellemzői vannak, amelyek Erdély sajátos regionális fejlődésének következményeképpen alakultak ki. Az erdélyi magyarság a modern magyar nemzettudat 19. századi fejlődésének eredményeként önmagát a magyar nemzet egésze részének tekinti, ugyanakkor magában hordozza az erdélyi történelmi fejlődés sajátosságait, amelyek az identitástudatot regionális elemekkel színezik és a magyar identitástudatot még inkább erősítik. Erdélyben máig él az önálló államiság hagyománya. A magyar etnikum kollektív identitástudatában a XVI-XVII. századi Erdélyi Fejedelemség a magyar állameszme letéteményeseként jelenik meg. Ugyanakkor máig hat az a XVI-XVII. században kialakult transzilvanista identitástudat, amely a történelmet az erdélyi állam szemszögéből értelmezte. A sajátos erdélyi magyar identitástudat összetevőiként jelenik meg a középkorban kialakult és a XIX. század második feléig fennálló autonómiák, főként a székely és a szász autonómiáknak a hagyománya. Az erdélyi magyar identitástudat komponense a vallási tolerancia elve, amely már a XVI. században biztosította az úgynevezett négy bevett vallás, a katolikus, a református, az evangélikus és az unitárius szabad vallásgyakorlatát. A magyar identitástudatot erősítő tényező Erdélynek a magyar kultúrában játszott különleges szerepe. A magyar történelmi identitástudat a XVI-XVII. századi Erdélyt joggal tekinti a magyar kultúra mentsvárának és gócpontjának. Máig él annak emléke, hogy a fejedelemségkorban Erdélyben a magyar volt az állam hivatalos nyelve. A román állam több évtizedes asszimilációs politikája sem tudta megtörni a több évszázados magyar iskolarendszer, történetírás, irodalom, tudomány, könyvkiadás és népi kultúra élő hagyományát. Az erdélyi magyar

identitástudat egyik sajátos vonása a vallásos, felekezeti étellel való szoros összefonódása. Az I. világháború után ugyanis az egyházak töltötték be a nemzeti identitás legfőbb őreinek szerepét. A két világháború között az erdélyi magyar íróársadalom az erdélyi hagyományok alapján fogalmazta meg transzilvanizmusnak nevezett világnézetét, erdélyi lélekről, erdélyi gondolatról és erdélyi szolidaritásról beszélt. Alaptétele szerint Erdély külön történelmi egység ezer esztendő óta, saját külön erdélyi öntudattal, önálló kultúrával. Az erdélyi tolerancia elvre hivatkozva azt vallotta, hogy az erdélyi történelem, a földrajzi adottságok és a táj az évszázadok folyamán egy sajátos lelkiséget teremtettek, amelynek jellemvonásai az összeforrás a tájjal, a néppel, valamint az együttélésből következő magyar-román-szász egymásroutaltságnak, a kölcsönös megbecsülésnek a szükségessége és tudatos vállalása.¹⁹ A magyar kisebbség által elért siker, az egységes fellépés az 1996. évi novemberi választásokon a romániai magyar identitástudat rendkívüli erejének újabb bizonyítéka. A regionális elemekkel színezett erdélyi magyar identitástudat sajátos európai értéknek tekinthető.

Kapcsolatok az anyaországgal

A román kommunista rendszer igyekezett az országot a külvilágtól teljesen elzárni. A hivatalos magyar külpolitika pedig az 1980-as évekig nem mutatott érdeklődést a romániai magyarság helyzete iránt. A hetvenes években érvrendszerébe beépítette ugyan a nemzetiségek híd szerepének téziséét, de a romániai magyarság helyzetének rendezését továbbra is Románia belügyének tekintette. A nyolcvanas évek közepétől a magyar külpolitika szorgalmazni kezdte a kisebbségi jogok érvényesítését. Románia közben újabb intézkedéseket hozott a kapcsolatok megakadályozására. 1974-ben a román kormány kiadta az úgynevezett szállásrendeletet, amely megtiltotta a román állampolgárok számára, hogy lakásukon idegen állampolgárokat szállásoljanak el. A román határőr- és vámszervek teljes embargót rendeltek el a külföldi sajtótermékek behozatalára. Az 1989. évi romániai fordulat megszüntette a hermetikus elzárttság rendszerét. A rokoni-baráti kapcsolatok fenntartása elől elhárultak az akadályok, a magyarországi sajtótermé-

kek is akadálytalanul bejuthatnak Romániába. A magyar külpolitika a romániai magyarság jogainak biztosítását a Romániával fenntartott kapcsolatok egyik prioritásaként kezelte. Románia és Magyarország aláírta a beruházás-védelmi és a kettős adóztatás kiküszöböléséről szóló egyezményt. Romániában 2000-nél több magyar-román vegyes vállalat működött, ezek közül több mint 1000 magyarországi és a romániai magyar kisebbséghez tartozó vállalkozók tulajdonában volt. Románia ma szomszédai közül Magyarországgal tartja fenn a legjelentősebb kereskedelmi kapcsolatokat. Ennek fejlesztését, az áruk piacra jutását akadályozta a határmenti infrastruktúra fejletlensége. Magyarország fontos szerepet tulajdonított a határmenti régiók együttműködésének, amelytől az Iliescu kormányzat elzárkózott. Magyarország tanácsadással, képzéssel, ösztöndíjakkal, az önkormányzatok közötti kapcsolatok fejlesztésével kívánt hozzájárulni a romániai magyar társadalom polgárosodásához.

Magyarország és Románia között a jelenlegi szabályok szerint vízumentesség áll fenn, ami a szabad kapcsolatok fenntartását jelentős mértékben megkönnyíti. Abban az esetben, ha Magyarország előbb csatlakozna az Európai Unióhoz és a schengeni egyezményhez, mint Románia, Magyarország részéről felmerül a vízumkötelezettség bevezetésének kérdése Romániával szemben, amely a romániai magyar kisebbség és Magyarország közötti szabad kapcsolatok elé akadályokat emelne és súlyos elsősorban pszichológiai tehertételnek tenné ki az erdélyi magyarságot. Ezért Magyarországnak arra kell törekednie, hogy a vízumentességet Romániával szemben fenntartsa. Ha pedig ez mégsem lesz lehetséges, a határon túli magyarok számára speciális elbánást kell biztosítani. Megfontolás tárgyává kell tenni egy a szlovén alkotmány 5. cikkelye 2. bekezdéséhez hasonló cikkely beiktatását a magyar alkotmányba. Az említett cikkely ugyanis kimondja, hogy „Azok a szlovének, akik nem rendelkeznek szlovén állampolgársággal, Szlovéniában külön jogokat és kedvezményeket élvezhetnek. E jogok és kedvezmények fajtáit és kereteit törvény állapítja meg.” Ugyanakkor ki kell dolgozni egy olyan törvényt, amely a határon túli magyar állampolgársággal nem rendelkező magyarok speciális magyarországi jogállását szabályozza. Magyarországnak pe-

dig arra kell törekednie, hogy a közte és a határon túli magyarok közötti speciális kapcsolatokat kidolgozza és azokat a skandináv államok egymás között fennálló speciális kapcsolataihoz hasonlóan bevihesse az Európai Unióba.

Az 1996. évi novemberi választások után a magyar-román kapcsolatok fejlődésében javulás következett be. Az új román kormány nemcsak az alapszerződés jóhiszemű teljesítésére vállalt kötelezettséget, hanem lehetővé vált a megegyezés számos olyan kérdésben, amelyeket az alapszerződés az Ilescu kormányzat ellenállása következtében nem oldott meg, azaz olyan kompromisszumos megfogalmazást fogadott el, amely a magyar fél és a romániai magyar kisebbség érdekét nem veszi kellőképpen figyelembe. Így az alapszerződés nem rendezett számos olyan kérdést, amelyek ugyan nem kisebbségjogi jellegűek, de közvetlenül érintik a romániai magyar kisebbséget főképpen az anyaországgal fenntartott szabad kapcsolatok kérdését. A dokumentum nem rendelkezett a főiskolai és egyetemi diplomák kölcsönös elismeréséről, csupán azt szögezte le, hogy a felek illetékes hatóságai megvizsgálják a diplomák elismerésének kérdését megfelelő megállapodás megkötése céljából. Hasonlóképpen nem tartalmazott konkrét lépéseket az 1988-ban bezárt romániai (kolozsvári) magyar és a magyarországi román főkonzulátus újrainításáról, csupán a konzuli kapcsolatok bővítéséről beszélt.

Az újonnan kinevezett román külügyminiszter 1996. évi decemberi látogatása és az 1997. februárjában tartott szakértői megbeszélések során a két fél megállapodott abban, hogy újrainítják főkonzulátusaikat Kolozsváron és Szegeden. Románia miniszterelnökének 1997. márciusi látogatása alkalmával a két kormányfő aláírta az alapszerződés végrehajtását szolgáló kormányközi együttműködési és aktív partnerségi vegyes bizottság létrehozásáról rendelkező megállapodást. Ennek értelmében a vegyes bizottságnak kisebbségi albizottsága is van, amelyben a romániai magyar és a magyarországi román kisebbség képviselői is részt vesznek. A romániai magyar kisebbségnek tehát meglesz a lehetőség arra, hogy a két fél rá vonatkozó döntéseit befolyásolja. Ugyanezen alkalommal a következő a romániai magyar kisebbség helyzetét is pozitívan befolyásoló egyezményeket írták alá: a kétoldalú kormányközi gazdasági együttműködési vegyes bizottság

létrehozásáról és működéséről, a nemzetközi kombinált áruszállításról, az államhatáron keresztül megvalósuló vasúti határforgalom lebonyolításáról és a két ország külügyminisztériuma együttműködéséről. A román miniszterelnök ígéretet tett arra, hogy a közeljövőben kidolgozzák a kisebbségi törvényt, módosítják az oktatási törvény kisebbségekre vonatkozó jogszabályait, bevezetik a kétnyelvű feliratok rendszerét, rendezik az anyanyelv használatának kérdését s közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban, valamint az államosított egyházi ingatlanok ügyét. A közeljövőben pedig tető alá hozzák az iskolai és egyetemi végzettséget, valamint a tudományos fokozatokat igazoló diplomák kölcsönös elismeréséről, a környezetvédelemről és az idegenforgalomról rendelkező egyezményeket. Victor Ciorbea, Románia miniszterelnöke szerint a két ország között kialakuló stratégiai partneri viszony modellértékű lehet Európában és kijelentette, hogy a román kormány egyik legjelentősebb ütőkártyája az ország euroatlanti integrációjában épp az a mód, ahogyan a kisebbségi kérdést megközelítette. A jelenlegi magyar kormány a határon túli magyar nemzeti közösségek, tehát az RMDSZ igényeivel is összhangban intézményesítette Magyarországot és a határon túli magyarság kapcsolatait. 1999. február 20-án a „Magyarország és a határon túli magyarság magyarság - 1999” konferencia nyilatkozatot fogadott el a Magyar Állandó Értekezlet létrehozásáról, amely politikai konzultatív testületként működik és amelynek az RMDSZ is tagja. A magyar Országgyűlés pedig határozatot hozott a Magyar Állandó Értekezlet megalakulásához kapcsolódó feladatokról.²⁰ Az 1998-ban megválasztott magyar kormány a határon túli magyarokkal kapcsolatos politikájának alapelve, hogy a határontúli magyar nemzeti közössége érdekképviselői szervezeteit egyenlő partnerként kezeli és véleményük figyelembevétele nélkül nem hoz semmilyen rájuk vonatkozó határozatot. Az utóbbi négy évben hatalmon lévő román kormány az előzőeknél rugalmasabban viszonyult a kisebbségi kérdéshez és hajlandó volt annak bizonyos fokú kezelésére. A magyar miniszterelnök 2000 áprilisában tett hivatalos romániai látogatásakor a közelgő választásokra hivatkozva nem volt hajlandó azonban a magyar kormány által szorgalmazott két újabb magyar konzulátus (Csíkszereda, Konstanca) megnyitására megállá-

podni és a magyar kisebbség, valamint a magyar-román kapcsolatok kérdését ez alkalommal is távolságtartással kezelte.

A romániai magyar kisebbség érdekelt a két ország jószomszédi kapcsolatainak fejlődésében, támogatja mind Magyarországot mind Románia euro-atlanti integrációs törekvéseit. Meg van győződve arról, hogy a két ország sikeres euro-atlanti integrációja kedvezőbb lehetőségeket teremt arra, hogy jogait az egyetemes emberi jogok, a nemzetközi és európai normák, a pozitív európai gyakorlat szellemében, sajátos helyzetének és igényeinek megfelelően érvényesítse. Jogait kizárólag parlamenti úton, a demokratikus párbeszéd eszközével kívánja elérni és visszautasítja az erőszak minden formáját. (Megjegyzendő, hogy Erdély területén az etnikai erőszaknak nincs hagyománya és a magyar kisebbség története folyamán soha nem alkalmazott erőszakot.) Úgy véli, hogy Románia demokratikus fejlődésében való részvételével, a két ország kapcsolatainak alakulásában játszott szerepével pedig hozzájárulhat a térség stabilitásának megszilárdításához.

Jegyzetek

1. Erdély története. III. Főszerk.: Köpeczi Béla. Szerk.: Szász Zoltán. Bp. 1986. 1731; Galántai János: Trianon és a kisebbségvédelem. A kisebbségvédelem nemzetközi jogrendjének kialakítása. 1919-1920. Bp. 1989.
2. A párizsi kisebbségi szerződést ld.: Mikó Imre: Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig. Bp. 1941. 267-274.
3. Mikó Imre: i. m. 28-38. Hetven év. A romániai magyarság története 1919-1989. Szerk.: Diószegi László. R. Süle Andrea. Bp. 1990. 34-35.
4. Hetven év. A romániai magyarság története 1919-1989. Szerk.: Diószegi László, R. Süle Andrea. Bp. 1990. 40.
5. i. m. 45. Varga E. Árpád: Népszámlálások a jelenkori Erdély területén. Bp. 1992. 144-149.
6. Ernst Wagner: Az 1992-es romániai népszámlálásról. Korunk 1994. április 91; Varga E. Árpád: i. m. 141-142, 203. uő.: Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből. Bp. 1998. 167-219; Koszta N. István: Tallózás az 1992. január 7-i népszámlálás adataiból. Hírel 1994. január-február 79-105.
7. România. Comisia Națională pentru Statistică. Recensământul populației și locuințelor din 7. ianuarie 1992. Rezultate preliminare. București 1992; Vofkori László: Erdély társadalom- és gazdaságföldrajza. Nyíregyháza. 1994. 29-91.
8. Hetven év. A romániai magyarság története 1919-1989. Szerk.: Diószegi László, R. Süle Andrea. Bp. 1990. 75.
9. i. m. 80-88.

10. Murvai László, Debreczeni Árpád: A magyar nyelvű oktatás helyzete Romániában az 1993-1994-es tanévben. Romániai Magyar Szó 1994. augusztus 29-szeptember 6.
11. Hetven év. A romániai magyarság története 1919-1989. Szerk.: Diószegi László, R. Süle Andrea. Bp.1990. 88-94.
12. I. m. 100-106.
13. România Comisia Națională pentru Statistică. Recensământul populației și locuitorilor din 7 ianuarie 1992. Rezultate preliminare. București 1992. XIII.
14. Hetven év. A romániai magyarság története 1919-1989. Szerk.: Diószegi László, R. Süle Andrea. Bp. 1990. 62-70.
15. Anneli Ute Gabanyi: Systemwechsel in Rumänien. Von der Revolution zur Transformation. München 1998. 263-299.
16. 22. 6-12 noiembrie 1996, 13-19 noiembrie 1996, 20-26 noiembrie 1996.
17. Romániai Magyar Demokrata Szövetség. Alapszabályzat. Program. 1991. 15.
18. Romániai Magyar Demokrata Szövetség. Szövetségi Elnöki Hivatal. Bukarest , 1993. november 18./207. Tervezet. Törvény a nemzeti kisebbségekről és autonóm közösségekről.
19. Zsolt K. Lengyel: Auf der Suche nach dem Kompromiß. Ursprünge und Gestalten des frühen Transilvanismus 1918-1928. München 1993. Marosi Ildikó: Az Erdélyi Szépmíves Céh levelesládája (1924-1944). Bukarest 1997. 19.
20. „Magyarország és a határon túli magyarság - 1999” konferencia nyilatkozata. Budapest, 1999. február 20. Az Országgyűlés 26/1999 (III. 26.) OGY határozata a Magyar Állandó Értekezlet megalakulásához kapcsolódó feladatokról. Magyar Kisebbség 1999. 1. 148-168.